

Рецензия

на дисертация на тема

„ФИЛОСОФСКИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ПРОБЛЕМА ЗА БЕЗДОМНОСТТА”

На Мирослава Христоскова

за присъждане на образователната и научна степен „доктор”

по научна специалност

„Философия на културата, политиката, правото и икономиката“

(философска антропология)

шифър 05.01.13

от доц. д-р Майя Георгиева

Дисертацията на М. Христоскова е посветена на малко изследван във философски план проблем - проблемът за бездомността. Макар, че самата философия би могла да бъде видяна като търсене на идеалният дом - родина за европейския човек. Този „дом”, както представлява теорията като конструиране на идеален свят, обаче е зареден с парадокса на екзистенциалната бездомност. Според дисертанта това дава възможност проблемът за бездомността да стане ключ към редица философски проблеми свързани с човешкото съществуване.

От тази гледна точка методологичният заряд на дисертацията на Мирослава Христоскова е много силен и може да бъде проециран върху много планове на човешкия свят като обитаване и създаване на смисъл. Така органично философският подход се свързва с интердисциплинното разглеждане на проблема за бездомността, което намираме на много места в дисертацията. Сложният проблем, с който се захваща дисертантът е да открие органичната връзка между интенциите на самата философия като основополагащ феномен за европейската култура и съответните проекции на европейското живеене в социален, културен, а най-вече в смислов – ценностен план. Актуалността на темата е защитена като екзистенциален и херменевтичен прочит на самата специфика на човешкото битие в света.

Още Хусерл отбелязва, че иманетната история на Европа е история на човечество, „което отгук нататък просто иска да живее и може да живее в свободното оформяне на собственото си съществуване”. Но възможността да сътворяваш свободно себе си винаги е риск и да не бъдеш себе си. Дисертантът обръща внимание и на позицията на Хайдегер, който приема възгледа на Новалис за философията като носталгия, копнеж по дом, по смисъл на присъствието на човека на земята. Обаче „подобен копнеж на философията е възможен, само когато ние, като философстващи, не сме никъде у дома си“ (Хайдегер, 1989). От това става ясно, защо темата на дисертацията е бездомността, а основният акцент е върху изгнанието. То е видно от автора като парадигмална ситуация на човека и е разгледано като метафора на фундаменталната човешка ситуация. В подкрепа служи тезата на Хайдегер, че философското размишление е особено важно, доколкото на обезкореняването на съвременния човек чрез техниката, на отдалечаването на човека от неговата същност, единствено поезията и мисленето могат да противостоят (Хайдегер, 1999) Това означава, че „днес под заплаха се намира самата вкорененост на днешния човек“ (Хайдегер, 1991). Произтича пресаждане на човека в друга действителност, като тази светогледна революция идва с философията на Новото време.

От философско-антропологична гледна точка може да се приеме основната теза на Мирослава Христоскова, че изгнанието открива изначалната ситуация на необезпеченост на човешкото битие в европейската култура, и така може да изиграе ролята на един вид „феноменологична редукция” на хабитуалностите на човека като „дом”, „родина”, „роден език”. Разкриването на тезата на дисертанта включва изследване както на собствено екзистенциална тематика, така и опит за философско тълкуване на проблеми, свързани с бездомността, концептуализирани от социалните науки, психологията, психоанализата, културологията, политологията. Заслуга на М. Христоскова е приобщаването към темата на такъв богат и разностранен изследователски материал. Не може да се каже, че навсякъде в дисертацията този „трансфер” от философския към емпиричния план се е получил гладко и безпроблемно. Но поставянето на самата задача и набелязването на плодотворни походи към нейното осъществяване само по себе си има приносен характер и би могло да даде тласък за по-нататъшни успешни изследвания в тази насока.

Основният въпрос, който поставя дисертанта е в раздвоението в човешката ситуация – възможностите на човека са винаги негови, но не винаги собствено

присъщи. Загубата на истинскост на Моженето–да- бъде в екзистенциален план, рухването на познатостта и хабитуалността в социален план, обезкореняването на човека в езиков план в прехода към нова културна среда са ситуациите на пресъздаване и преосмисляне на смисъла на човешкия живот. Основната теза на труда е актуална не само в специално философски и научен план, но и с оглед на съвременната ситуация в глобалния свят, когато проблемът за изгнанието се откроява като един от най-острите проблемни възли на човешката цивилизация.

Различните модуси на бездомността са намерили израз в структурата на дисертацията, която се състои от увод, четири глави и заключение, библиография и е с обем 189 стандартни страници. Библиографията включва 213 източника, които обхванато представят съвременното състояние на изследванията по темата. В първата глава „Методологични положения на изследването на проблема за бездомността”, виждаме постановката на проблема в неговата многоаспектност –включен е преглед на социологически, антропологически и психологически концепции, имащи не само теоретическа, но и приложна стойност. Философско-антропологичния поглед е представен през изследванията на В.Личев. Проблемът за обитаването В. Личев изследва като проблем с централно място във философската антропология, подхождайки интердисциплинно според предложената от Рикьор насока на развитие на философската антропология в интегралното допълване на постиженията на психоанализата, семиотиката и феноменологията (Личев, 2001). Също така се дава обстойна картина на символния аспект на бездомността чрез проблемното разглеждане на Леви-Строс, Лакан, Дерида, Кръстева. Внимателно се преглежда и опитът за херменевтичното представяне на бездомността преди всичко в концепцията на Рикьор.

Във втората глава авторът очертава различни екзистенциално-херменевтични модуси на бездомен опит. Концепцията на Ясперс за граничните ситуации е един от подходите към изживяването и осъзнаването на незащитеността на човека и ненадеждността на света. Крехкостта и крайността на човешкото битие става видима в граничните ситуации, които разтърсват човека и го дистанцират от грижата и суетата на всекидневното, като го пробуждат към размисъл.(33 с.) В основата на екзистенциалния прочит на бездомността е поставена концепцията на Хайдегер в „Битие и време”. Според Хайдегер, следван от дисертанта изначалността на обезродняващата страшност като Бъдене-не-у-дома разкрива бездомността на битието на Бъденето-ето-на. Като хвърлено в света Бъденето-ето-на няма дом. Страхът явява изначалната

бездомност на Бъденето-ето-на като захвърленост.(53 с.) Бъденето – ето- на се заварва в свят сред другите, откъм който се саморазбира в средноватостта на делничността. Това е светът на екзистенциалната неистинскост, в него Бъденето-ето-на е отчуждено от себе си, то се е изгубило и тепърва трябва да се намери. За това му помага обезродяващата страшност като екзистенциал. Така разбираме защо „Не-у-дома-то трябва да бъде екзистенциално-онтологически понятизирано като по-изначалния феномен“ (Хайдегер, 2005). Следвайки Хайдегер разбираме как Бъденето-ето-на може да бъде призовано към най-собственото Можене-да-бъде-себе-си. Собственоприсъщието като модус на битие на Битието-ето-на помага на автора да хвърли мост към херменевтичният аспект на изследване, доколкото случването на истината може да бъде от една страна проект на себе си, от друга творба - извеждане на едно съществуващо в нескритост. Изкуството ни разкрива една истина, която – въпреки че не е аналогична на тази на частните науки – ни говори за човешкото битие и по-специално за начина, по който благодарение на и в езика осмисляме себе си и околния свят.

Третата глава „Проблемът за обитаването и бездомността” разкрива социокултурната интерпретация на бездомността чрез понятия и категории на различни автори, изследвали проблема в широка времева и методологическа перспектива - Тьонис, Арент, Адорно, Бауман, Тодоров, Тейлър, Дичев, Шюц, Морли, Хофман, Велш. Културата е разбрана от дисертанта като свят на хабитуалности. Така пребиваването у дома, символизиращо културното битие, е пълна въввлеченост и потопеност в един хабитуален свят, който е безвъпросен. Тази въввлеченост често води до забравя на себе си и обезличаване. Но тя дава възможност да бъде разбрана ситуацията на изгнание не просто като физическа липса на дом, а като изчезване на саморазбиращата се, неререфлектирана природа на хабитуалния свят. Ситуацията на бъдене у дома се култивира върху причастност. Там, където човек е свързан с другите – връзка на органичния живот, създаващ корени, тези на кръвта, на съвместното обитаване и на духа – се поражда общност.

Принадлежността към дома съдържа необходимост от потвърждението ѝ от страна на другите, което въвежда тематиката на признанието. Домът е където можеш да бъдеш признат от другите като отделната личност, която си и като някой от категорията на нормални личности. В този смисъл домът е понятие за опорна точка, както в

пространството, така и във времето: в пространството домът е фиксираната, начална и крайна точка на придвижванията на човека в света; и е опорна точка във времето в качеството му на топос на паметта и с това - на идентичността. Домът поддържа идентичността на човека поради съхраняваната памет за миналото.(73 с.)

За разлика от нормалната идентичност построена върху признанието от другите опитът на мигранта е опит на изместеността. Обичайното изживяване на бездомния и на мигранта е ситуацията да бъде не на място. В постмодерния свят тази изместеност се превръща в състояние на големи групи хора. Този нов тип „космополитен“ опит, обаче, не е всеобщ, нито всеобщосподелим, различава се от познатите културни модели за добър и почтен живот, и не играе роля на глобална култура. Така, че новата глобална реалност ражда нов тип култура, която едва ли може да бъде наместена в тази класическа диада „дом- бездомност“. Това е и един от въпросите ми към дисертанта – възможна ли е някаква модификация на бездомния опит в съвременната постглобална ситуация? Отговорът донякъде прозира в следващите разсъждения на автора.

Проблемът, според дисертанта, е в символната корелация на култура и място. В човешкото мислене доминира разбирането за вкорененост на културите в местата, като символен заряд за принадлежност носят и географските граници около една общност. Идентификацията на култура и място се основава на споделени системи от значения, поддържани исторически през поколенията в една и съща среда. Мигрантът, обаче, е пришълец и не принадлежи на мястото, което генерира смисъл и история. Той отговаря на фигурата на чужденеца и остава...потенциалния бродещ.

В четвъртата глава бездомността се представя чрез модуси на битието на човека на чужда земя. Образното разгръщане на бездомността е безспорен приносен момент на дисертацията. Чрез анализ на проблемите и размислите, описани и изказани от автори изгнаници – интелектуалци, писатели, философи – Т.Адорно, Е.Саид, В.Флусер, Е.П. Чоран, Ю.Кръстева, Цв.Годоров и др. се дава изразната и емоционалната текстура на опита на изгнаничеството. Аспектите на бездомен опит са проследени чрез феномените на носталгия, отчуждение, кръстопътното положение на чужденеца в езика, значението на писането в изгнание, свободата, а и като екстремални езикови практики. Аргументът на В.Личев, който дисертантът споделя е основателен „антропологията на бездомността трябва да успее да намери изразните средства, чрез които това неприсъствие да бъде въведено във философския дискурс“ (Личев, 2004,) –

Той дава основания да се обърнем към авторите, които предлагат описание на подобен опит.

Така чрез изказа на творбата „неприсъствието“ на бездомното съществуване може да бъде разкрито като проблематично и гранично съществуване, което засяга същностни философски въпроси и има сериозно отношение към екзистенциалните устои на човешкото битие. Позицията на твореца, особено когато той е поставен в положение на бездомност спрямо културата, в която се намира е утопична, той се намира едно никъде. Екзистенциално-антропологически утопията дава възможност за нов поглед, различен от този на другите, като опит „да премислим природата на нашия социален живот“. (Рикъор, 1991) Речевата ситуация на човека на чужда земя е своеобразна метаморфоза. Чуждата страна бележи навлизане в нова реторична територия като среща с неразбираемостта. Изгнанието може да бъде мислено като възможност за креативен опит (В. Флусер). посредством демитологизирането на дома. Отмахвайки покривалото на навика от дома, като падащото було на *aletheia*, то открива възможността за виждане на истината.

В този смисъл е въпросът ми към дисертанта - дали изгнанието е „чистият“ вариант на бездомността и всеки човек в постиндустриалното общество по някакъв начин е изгнаник? Дали опита на мигрантите може да бъде изведен като парадигмална ситуация на необходимост от творческа дейност по трансцендиране на ценностите на бъдещето? Доколко мигрантът става ролеви модел за другите хора, когато не се разпознава като жертва, а избира свободата, приемайки страданието, каквато теза си пробива като че ли път в дисертацията. Тогава как ще се осъществи завръщането към символния дом, „родина“, щом това е емоционалното ядро на идентичността? А тук явно става въпрос за пълно осъзнаване, „рационализиране“ на собствените устои и съзнателното им реструктуриране. Ю. Кръстева посочва, че симптомът, който чужденецът провокира, е изпитание, „извор на деперсонализация“, който следва да изясним, „да му дадем ресурсите, които нашите собствени същински деперсонализации осигуряват и само така да го успокоим“. Може би само най-смелите интелектуалци могат да се справят с отиване отвъд мисленето за дома или родината /*Heimat*/ като обвързани с родното място на човек или с общността, в която е израсъл, към идеята за съзнателен избор по отношение на принадлежността.

Дисертацията поставя много сериозния проблем за това, че схващането на бездомността е схващане за граничен, маргинален опит в култура, която поставя в своя център идеята за дом. Докато идеята за постмодерността е свързана с тематизирането на образи на де-териториализирана култура на „бездомност“: образи на изгнание, диаспора, пространствено-времево съкращаване, миграция и „номадология“. Как екзистенциално – херменевтичният прочит на проблема за бездомността може да се опита да даде макар и трудни отговори на въпроси, свързани с актуалното битие на човека в глобализиращия се свят – дори само поставянето на този проблем е от голямо значение, според мен, за разсъжденията върху бъдещето на европейската култура.

Така изводите от дисертацията направени от М.Христоскова помагат да намерим акцента в разсъжденията за съвременния свят.

Човека е *homo viator* или човек на пътя: идеята за търсеция човешки дух, за онзи, който никъде няма място.

Само за човека на чужда земя е отличително критично контрапунктно мислене, като този мисловен потенциал е насочен към преосмисляне на съществуващия общностен свят: това е утопията, в която пребивава чужденецът.

Авторефератът на дисертацията представя точно и логично съдържанието, структурата, изводите и приносните моменти в нея. Съгласна съм с изведените от дисертанта приносни моменти, като искам да подчертая нарастващата актуалност на самата тематика и теоретичния подход към нея.

В заключение, смятам, че дисертационният труд на Мирослава Христоскова е посветен на актуален проблем, разгърнат е с помощта на богат научен материал, поставя важни теоретични въпроси и подходи към тяхното решаване и предлагам уважащото Научно жури да го оцени положително .

Дата: 07. 04. 2016 г.

С уважение: